

Ξένια Μαρίτσκι Γκατζάνσκι, Βελιγράδι

Ο Νομπελίστας Οδυσσέας Ελύτης και ο Σέρβικος πολιτισμός

Αφιερωμένο στην προσφιλή ανάμνηση της Έλλης

Σκοπετέα

Αντίθετα από κάποιους άλλους σύγχρονους Έλληνες ποιητές όπως, για παράδειγμα, ο Σεφέρης, ο Καβάφης ή ο Ρίτσος, ο Ελύτης ήταν σχεδόν άγνωστος στη Σερβική Λογοτεχνία και Πολιτισμό πριν λάβει το βραβείο Νόμπελ για τη Λογοτεχνία το 1979.

Η μόνη παρουσίαση της ποίησής του ήταν με τη επιλογή μου δέκα ποιημάτων στην *Ανθολογία Σύγχρονης Ελληνικής Ποίησης*, η οποία εκδόθηκε στο Βελιγράδι το 1978 στη περίφημη σειρά Ogrheus με επιμέλεια του διακεκριμένου Σέρβου κριτικού Ζόραν Μίσιτς (Nolit, σελ.234). Η ανθολογία αυτή ήταν στον πεντηκοστό (50^ο), τελευταίο τόμο της σημαντικής παρουσίασης της σύγχρονης παγκόσμιας λογοτεχνίας, της οποίας ο επιμελετής πέθανε λίγο αργότερα. Παράλληλα με τις σέρβικες μεταφράσεις των ωραιότερων ποιημάτων του Ελύτη από το έτος 1937 έως το 1961, η *Ανθολογία* έδωσε το πορτρέτο του ποιητή σε δύο σελίδες (όπως έγινε και με τους άλλους υπόλοιπους 30 ποιητές που συμπεριλαμβάνονται σ' αυτήν). Έτσι, όταν τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ το φθινόπωρο του 1979, το βιβλίο αυτό ήταν η κύρια πηγή πληροφοριών για το σερβικό αναγνωστικό κοινό για τον Ελύτη.

Μετά από το γεγονός αυτό, το ενδιαφέρον για τον ποιητή ήταν τόσο μεγάλο, ώστε οι εκδότες στο Βελιγράδι ήθελαν να εκδώσουν τα ποιήματα του Ελύτη σε ξεχωριστό βιβλίο. Το καθήκον αυτό το αναλάβαμε εγώ και ο Ίβαν Γκατζάνσκι σε συνεργασία με την Ελληνίδα φίλη μας, την Έλλη Σκοπετέα. Επιλέξαμε και μεταφράσαμε 50 περίπου ποιήματα από εννέα βιβλία με έγκριση του Ελύτη για την επιλογή μας. «Μία από τις καλύτερες επιλογές των ποιημάτων μου», είχε πει. Το βιβλίο υπό τον τίτλο *Εκλογή Ποιημάτων* δημοσιεύτηκε το επόμενο χρόνο, δηλαδή το 1980, με μια εκτεταμένη μελέτη 15 σελίδων με τίτλο «Το όραμα του Οδυσσέα Ελύτη» που έγραψα για την έκδοση αυτή. Οι εικονογραφήσεις στο βιβλίο ήταν από το Ελληνικό βιβλίο του Ελύτη.

Για δεύτερη φορά παρουσιάσαμε την ποίηση του Ελύτη στη δίγλωσση έκδοση *Οχτώ Έλληνες Ποιητές* στην περίοδο του πολέμου (1996- 1997), για την οποία ο Ελύτης μας έστειλε γραπτό μήνυμα συγκατάθεσης, χαρίζοντάς μας τα

πνευματικά του δικαιώματα (copyright), τα οποία η Σερβία τότε δεν ήταν σε θέση να πληρώσει.

Δημοσιεύσαμε, επίσης, και μερικά άλλα ποιήματα του Ελύτη σε μετάφραση σε περιοδικά (π.χ. τη *Μαρία Νεφέλη*) παράλληλα με πολυάριθμες ραδιοφωνικές εκπομπές, δημόσιες διαλέξεις και αναγνώσεις της ποίησής του στο Βελιγράδι.

Ο Ίβαν Γκατζάνσκι κι εγώ αισθανόμαστε ειλικρινά ευτυχείς που μπορέσαμε να κάνουμε γνωστό και αγαπητό στη Σερβία το μεγάλο αυτό ποιητή.

Όπως τονίζει στο έργο του ο εξαιρετικός φίλος, ποιητής και κριτικός Νάσος Βαγενάς, το μεταφρασμένο ποίημα ενσωματώνεται στη λογοτεχνία της γλώσσας στην οποία έχει μεταφραστεί. Εμείς καταβάλαμε κάθε προσπάθεια ώστε τα ποιήματα του Ελύτη να γίνουν ποίηση στη σερβική γλώσσα. Το βιβλίο *Εκλογή ποιημάτων* του Ελύτη εκδόθηκε το 1980 σε 4000 αντίτυπα, που για τις δικές μας συνθήκες είναι μεγάλος αριθμός. Αν υπολογίσουμε εδώ και την εκλογή και δημοσίευση μεμονωμένων ποιημάτων του Ελύτη σε πολλά περιοδικά¹, που εκδόθηκαν σε πόλεις της τότε Γιουγκοσλαβίας (όπως στο Βελιγράδι, Νόβι Σαντ, Σαράγεβο) όπου ομιλείται η σερβική γλώσσα, τότε ο αριθμός γίνεται μεγαλύτερος. Και χωρίς να αναφερθούμε στη θεωρητική σημασία της λογοτεχνικής πρόσληψης, με την έννοια που δίνει στον όρο ο Γερμανός θεωρητικός Hans Robert Jauss, είναι σαφές ότι για να γίνει η πρόσληψη ενός συγγραφέα είναι απαραίτητο το έργο του να διαβάζεται. Παρόλο που ο ίδιος ο Ελύτης είχε επανειλημμένα πει ότι αναζητάει τον ιδανικό αναγνώστη, οι ποιητές έχουν μόνο το αναγνωστικό κοινό που υπάρχει στην πραγματικότητα. Ο μεγάλος Σέρβος ποιητής, και καλός μας φίλος, του Ίβαν και δικός μου, ο Βάσκο Πόπα, μας είπε μια φορά ότι κανένας κριτικός δεν τον κατάλαβε καλά. Εν τούτοις ο Βάσκο Πόπα ήταν πολυμεταφρασμένος, είχε μεταφραστεί στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, και στα ελληνικά, και για το θέμα αυτό έχω μιλήσει στο Συμπόσιο για το Καβάφη στην Κύπρο², αλλά εδώ θα μιλήσει γι' αυτό λεπτομερειακά η Ιφιγένεια Ραντούλοβιτς.

Το αν ο ποιητής είναι προσωπικά ικανοποιημένος ή όχι με τους αναγνώστες του ή τους κριτικούς του, αυτό στην πραγματικότητα δεν είναι αποφασιστικό για την πρόσληψη της ποίησής του.

¹ Letopis Matice srpske (Novi Sad), Književnost (Beograd), Polja (Novi Sad), Književna reč (Beograd), Književne novine (Beograd), Lica (Sarajevo).

² Βλ. Ξένια Μαρίτσκι Γκατζάνσκι, *Βαλκανική προοπτική: Ο Καβάφης και η σύγχρονη σερβική ποίηση*, Η ποίηση τοθ κράματος, Επιμέλεια Μιχάλης Πιερής, Ηράκλειο 2000, σελ. 157-167.

Στην περίπτωση της αποδοχής του Ελύτη στο σέρβικο πολιτισμό, μεγάλο ρόλο έπαιξε η συγκεκριμένη στιγμή – το ισχυρό σουρεαλιστικό κίνημα στη δεκαετία του 30 του περασμένου αιώνα και η αναγέννησή του στη δεκαετία του 50. Πολλοί σημαντικοί Σέρβοι ποιητές της εποχής εκείνης, ήταν στρατευμένοι σουρεαλιστές στα πλαίσια του Σουρεαλιστικού λεγόμενου κύκλου του Βελιγραδίου. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν φοιτητές της Γαλλικής Σχολής, δεμένοι με το θέατρο, και υποστήριζαν την αυτόματη γραφή και την ανανεωτική φρεσκάδα της νεωτερικής ποίησης. Κάνοντας πολλά γλωσσικά πειράματα, ανανέωσαν σημαντικά το ενδιαφέρον για τη μοντέρνα τέχνη, και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ως διευθυντές θεάτρων ή καθηγητές και πρυτάνεις Θεατρικών Ακαδημιών, όπως και ο Ελύτης στη Ελλάδα, είχαν επίδραση στο κοινό και στην κριτική της Σερβίας. Ανάμεσα στους δημιουργούς αυτούς, οι πιο διακεκριμένοι ήταν οι Μάρκο Ρίσιτις (1902-1984), Αλεξάνταρ Βούτσο (1897-1985), Όσκαρ Νταβίτσο (1909-1990), Μίλαν Ντέντινατς (1902-1966), Ντούσαν Μάτιτς (1898-1980), Τζώρτζε Γιοβάνοβιτς, Λιούμπισα Γιότσιτς (1910-1978), κ.α. Επειδή δεν είναι αρκετά γνωστοί στην Ελλάδα, αναφέρω τα στοιχεία τους με την ελπίδα ότι κάποια μέρα θα έχουμε συγκριτική μελέτη του σέρβικου και ελληνικού σουρεαλισμού, ίσως με τα δεδομένα των γνωριμιών τους και τις συναντήσεις τους στο Παρίσι, όπου ίσως να είχαν συναντηθεί και με τον Ελύτη.

Στους Σέρβους σουρεαλιστές ανήκει και ο μετέπειτα συνταγματάρχης παρτιζάνος και Υπουργός Εξωτερικών Κότσα Πόποβιτς. Κάποιοι απ' αυτούς ήταν και ζωγράφοι (για παράδειγμα, ο Λιούμπισα Γιότσιτς ο οποίος σπούδασε ζωγραφική στο Παρίσι), κάποιοι πρέσβεις (ο Μάρκο Ρίσιτις πρέσβης στο Παρίσι, μετά τον πόλεμο), εκδότες και επιμελητές πολλών περιοδικών. Το βασικό, πέρα από την αυτόνομη γραφή, ήταν η ενασχόληση με την ηθική και η εξεύρεση νέων πεδίων συναισθημάτων, ο πειραματισμός της γλώσσας και η έξερευνηση όλων των δυνατοτήτων της, πράγμα με το οποίο μπορούν απόλυτα να συγκριθούν με τον Ελύτη. Ο σουρεαλισμός του Βελιγραδίου εξελισσόταν ως μέρος του ευρύτερου διεθνούς κινήματος, το οποίο είχε για κέντρο το Παρίσι, ενώ τα πρότυπά του ήταν σε πολλές ευρωπαϊκές και μη ευρωπαϊκές χώρες.³

³ Βλ. Jovan Deretić, *Σύντομη ιστορία της Σέρβικης Λογοτεχνίας (Kratka istorija srpske književnosti)*, Beograd, 1987, σελ. 258.

Παρόμοια με τον Ελύτη, ο μεγάλος Σέρβος ποιητής Ντούσαν Μάτιτς δεν ασχολείται ούτε με το παρελθόν ούτε με το παρόν, τον προσελκύουν η αιωνιότητα και το άπειρο. Ο ορισμός του «Η ποίηση είναι η άπειρη φρεσκάδα του κόσμου» επέζησε όλων των γενεών μέχρι σήμερα.

Αυτό ήταν το λογοτεχνικό περιβάλλον όταν εισήλθε η ποίηση του Ελύτη στο Βελιγράδι. Προσωπικά, επεδίωξα ώστε οι πληροφορίες γι' αυτόν να διαδοθούν όσο το δυνατόν πιο πολύ, αναλαμβάνοντας τότε την επιμέλεια για τα αρχαία και σύγχρονα ελληνικά θέματα, στην κυριότερη Σέρβικη Εγκυκλοπαίδεια,⁴ στην οποία δημοσιεύτηκε ένα σύντομο κείμενό μου γι' αυτόν:

«ΕΛΥΤΗΣ Οδυσσέας (πραγματικό όνομα Ο. Αλεπουντέλης, 1911-), Έλληνας ποιητής παγκόσμιας φήμης. Γράφει μοντέρνα ποίηση σε ελεύθερο στίχο, με σπάνιο γλωσσικό πλούτο και θαυμάσιες μεταφορές. Σαν τον Κάλβο, γκρεμίζει τα παραδοσιακά πλαίσια των συντακτικών δομών της ελληνικής γλώσσας. Δεμένος με το ηλιόλουστο τοπίο της πατρίδας του, συνενώνει την αρετή, την αγάπη, τη χαρά για την ελπίδα, την ομορφιά, την καλή διάθεση και τη θάλασσα σ' ένα γιορταστικό, μαγικό και ποιητικό παραμύθι, το οποίο ενσωματώνει τις ιστορικές καταστάσεις των Ελλήνων από τον Όμηρο, περνώντας μέσα από τους κλασσικούς και βυζαντινούς χρόνους και φτάνοντας στη σύγχρονη εποχή. Σαν πατριωτικός ποιητής, εκδηλώνει τη γενική δίψα για την λευτεριά, και όχι μόνο της πατρίδας του. Είναι και ζωγράφος, δοκιμογράφος, μεταφραστής (μετάφρασε Ελνάρ, Ζούβ, Λοτρεαμόν, Ρεμπό, Λόρκα, Μαγιακόβσκι). Τα κύρια έργα του: συλλογές ποιημάτων *Προσανατολισμοί, Κλεψύδρες του Αγνώστου, Άσμα Ηρωικό και Πένθιμο για τον χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας, Το Άξιον Εστί, Έξι και Μία Τύψεις για τον Ουρανό, Ήλιος ο Πρώτος, Το μονόγραμμα, δοκίμια, Το ανοιχτό βιβλίο*. Τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ για τη λογοτεχνία το 1979.»

Οι τίτλοι των βιβλίων του Ελύτη είναι γραμμένοι, φυσικά, στα σέρβικα.

Και ακριβώς αυτό ήταν και το πρώτο πρόβλημα στη μετάφραση του Ελύτη στα σέρβικα – πώς να μεταφραστούν οι τίτλοι των βιβλίων του και μερικών ποιημάτων. Η Έλλη Σκοπετέα ήταν υπεύθυνη για την ελληνική σημασιολογία, εγώ για τη σέρβικη, ενώ ο Ίβαν για την ποιητική απόδοση. Αυτό δεν μπορούσε να πετύχει πάντα: μέχρι σήμερα έχει μείνει ως μη μεταφράσιμος ο τίτλος *Η τρελλή ροδιά*. Αντίστοιχη λέξη στα σέρβικα δεν υπάρχει.

⁴ *Mala Prosvetina enciklopedija*, Beograd, 1986, Τόμος I 743.

Εγώ το μετάφρασα ως *Το τρελλό ρόδινο δένδρο*, μετάφραση που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Letopis Matice srpske* το 1970 (βιβλίο 405), σε μια εκλογή περισσότερων ποιητών.

Αυτό, βέβαια, δεν είναι το καλύτερο δυνατόν για πολλούς λόγους, αλλά μέχρι σήμερα καλύτερη λύση δεν βρήκα. Αυτό είναι μία από εκείνες τις περιπτώσεις, τις μη μεταφράσιμες όπως είναι και ο τίτλος του Παστερνάκ *Моя сестра жизнь*. Δεν γίνεται να διατυπωθεί ως *Moj brat život* (*Ο αδελφός μου η ζωή*), μόνο και μόνο επειδή η ζωή (*život*) στα σέρβικα είναι αρσενικού γένους. *Moja sestra život* (*Η αδελφή μου η ζωή*) δεν σημαίνει τίποτα.

Ludo narono drvo (*Το τρελλό ρόδινο δένδρο*), δεν είναι μόνο ουδέτερου γένους, αλλά έχει και τρεις λέξεις, και ηχεί περιφραστικά, όχι ως μετάφραση. Παράλληλα, το δένδρο δεν είναι κυριολεκτικά το δένδρο, αλλά περισσότερο θάμνος ή κλαδί, όπως είναι τα φυτά της Μεσογείου. Βέβαια, το ρόδι σε μας δεν ευδοκιμεί καν, μόνο στα παράλια, όπου το ονομάζουν *mogranj*, προσαρμοσμένη ιταλική λέξη *melagrano*, που σ' εμάς κανένας δεν τη γνωρίζει.

Το ουδέτερο γένος δεν μπορέσαμε να αποφύγουμε ούτε και αν λέγαμε *Ludi nar*, διότι θα ήταν ακατάλληλο σαν ουσιαστικό αρσενικού γένους, και ακόμη δεν θα ήταν νοητό περί τίνος πρόκειται, επειδή η λέξη *nar* εξ ίσου σημαίνει και το δέντρο και τον καρπό.⁵

Αποφασίζοντας για την πιο λειτουργική παραλλαγή, αφήσαμε τον τίτλο *Ludo narono drvo* (*Το τρελλό ρόδινο δένδρο*) και αυτό έγινε μέρος του σέρβικου Ελύτη.

Ο Ελύτης έγραψε κάπου ότι ο Μπρετόν δεν συμφωνούσε με την εκτύπωση σχολίων για ορισμένους στίχους, έτσι κι εμείς συγκρατηθήκαμε κατά τον ίδιο τρόπο, παρόλο που προσωπικά πιστεύω ότι αυτό είναι κρίμα.

Ακριβώς η *ροδιά* είναι θαυμάσιο παράδειγμα γι' αυτό.

Η κριτική αναφέρει ότι ο Ελύτης χρησιμοποιεί την ελληνική γλώσσα εφευρετικά και ότι η γλώσσα του αποτελείται απ' όλα τα στρώματα της ελληνικής, ακόμη από τον Όμηρο.

Μολονότι η *Τρελλή ροδιά* μπορεί να φανεί σαν μαγική αίσθηση της ανοιξιιάτικης μεσογειακής χαράς, χωρίς να υπάρχει κάτι άλλο πίσω από αυτήν, από

⁵ Ο Σλοβένος μεταφραστής Marijan Tavčar έχει κάνει πολλά για την παρουσίαση της Ελληνικής Λογοτεχνίας στη Σλοβενία στην πρώην Γιουγκοσλαβία, μετάφρασε τον τίτλο ως *Ludi granatovec* – αρσενικού γένους, αλλά η ονομασία αυτή του δένδρου είναι άγνωστη στα σέρβικα.

την άλλη όμως, μπορεί να γίνει αισθητή και ως αμάλγαμα πολυάριθμων δυνατών λογοτεχνικών συσχετισμών. Γιατί η *ροά* ή η επική *ροία* ή η Ιωνική *ροίη* εμφανίζεται στους Έλληνες συγγραφείς από αμνημονεύτων χρόνων. Είναι περίφημος ο τόπος της *Οδύσσειας* του Ομήρου (7, 114-116) όπου απαριθμούνται τα φρούτα στον θαυμάσιο κήπο του βασιλιά Αλκίνοου των Φαιάκων, μυθικού λαού στο νησί Εχέρια:

«ένθα δε δένδρεα μακρά πεφύκασι τηλεθώντα,
όγχναι καὶ ροιαί και μηλέαι αγλαόκαρποι
συκέαι τε γλυκεραί και ελαίαι τηλεθώσαι.»

Έχει ενδιαφέρον ότι σχεδόν τα ίδια φρούτα αναφέρει και ο Πλάτωνας στους *Νόμους* του (845 b) όταν μιλάει για τη ιδανική πολιτεία. Αναφέροντας τα φρούτα του φθινοπώρου, λέει: «της αλλης οπώρας άπτεσθαι της εις απόθεσιν ασταφίδος οίνου τε και ξηρών σύκων ανεπιτηδείου κεκτήσθαι. Απίων δε πέρι και μήλων και ροών και πάντων των τοιούτων...»

Παρατηρούμε ότι ο Όμηρος λέει «δένδρεα μακρά» και για τη ροδιά, την οποία αναφέρουν ακόμη ο Αισχύλος (frg. 318 Dind.), ο Αριστοτέλης, σε καθαρά επιστημονικά συμφραζόμενα, σε πολλά μέρη: *Περί κόσμου* 6. 401 a 7; *Περί χρωμάτων* 5. 796 a 21; *Περί φυτών* 7. 821 a 21 etc. μέχρι και ο Πλούταρχος (*Moralia* 173 a).

Πιθανόν, όμως, ο πιο γνωστός τόπος να είναι από τον Ηρόδοτο (4,143) όπου περιγράφει τον βασιλιά Δαρείο να τρώει το ρόδι.

Δεν είχα την ευκαιρία να μιλήσω με τον ποιητή για τούτη, άλλα και για άλλες γλωσσικές λεπτομέρειες. Άλλωστε, στους ποιητές δεν αρέσει να εξηγούν τις πιθανές τους πηγές και το αναγνωστικό τους υλικό.

Η σύγχρονη ελληνική λέξη *ροδιά* προφανώς έχει μεγάλη ιστορία, ακριβώς όπως γενικά σκεπτόταν ο Ελύτης για την ελληνική γλώσσα. Σήμερα η επιστημονική ετυμολογία δεν έχει δεχτεί καμία εξήγηση για την προέλευση της αρχαίας αυτής έκφρασης. Δεδομένου ότι η θεωρία που τη συνδέει με το ρήμα *αέω* είναι απαράδεκτη, δεν μας απομένει παρά να συμφωνήσουμε με το ετυμολόγημα της ελληνικής γλώσσας του Γάλλου καθηγητή Chantraine “Il serait plausible de penser que le mot est emprunté”.⁶ Είναι πιθανόν να ήταν γραμμένη ακόμη και στη Μινωική ελληνική σαν *roiko*, πράγμα που επιμηκύνει τη ζωή της λέξης σε 35 αιώνες. Και σαν μεσογειακό φυτό, παλαιότερο απ’ όλους τους μεσογειακούς λαούς, στη γλώσσα των

⁶ P. Chantraine, *Dictionnaire étym. de la langue grecque*. Histoire des Mots, I – II, Paris, Klincksieck, 1983-4, Vol. II p. 976.

Μυκηναϊκών Αχαιών πρέπει να έχει εισαχθεί από κάποια άλλη χαμένη μεσογειακή γλώσσα.

Και η λέξη *nar* στη σερβική γλώσσα είναι δανεισμένη, ως βαλκανική τουρκογενής λέξη περσικής προέλευσης από την βοτανική ορολογία. Το ίδιο είναι και στα Σέρβικα και στα Βουλγάρικα.⁷

Έτσι έχει κλείσει ο κύκλος: για όποιον θέλει να κάνει ανάλυση προέλευσης και σημασιολογίας των λέξεων, θα βρει ευχαρίστηση στην ανακάλυψη του συγκερασμού και της ανάμιξης των διάφορων γλωσσών, και όποιος δε θέλει, απλά θα απολαύσει το υπέροχο ερωτικό ποίημα.

Πιστεύω ότι στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να αναφερθεί ο χαρακτηρισμός του παλιού μου φίλου και μεγάλου γλωσσολόγου Γιώργου Μπαμπινιώτη όταν ονομάζει τον Ελύτη «μεταγλωσσικό».⁸

Το δεύτερο παράδειγμα, για το οποίο θα ήθελα να πω λίγα λόγια είναι το πώς μεταφράσαμε τον Ελύτη στα σέρβικα, αναφέρεται στη σημαντική έκφραση από το ποίημα αριθ. 16 της συλλογής ποιημάτων *Ο Ήλιος ο Πρώτος*:

Μέ τί πέτρες τί αίμα καί τί σίδηρο
Καί τί φωτιά είμαστε καμωμένοι
Ενώ φαινόμαστε από σκέτο σύννεφο
Καί μάς λιθοβολούν καί μάς φωνάζουν
Αεροβάτες
Τό πώς περνούμε τίς μέρες καί τίς νύχτες μας
Ένας Θεός τό ξέρει.

Ο Ελύτης λει ότι είμαστε «αεροβάτες», πράγμα το οποίο ο Έλληνας αναγνώστης αναμφίβολα καταλαβαίνει. Το πρόβλημα είναι πώς να μεταφραστεί στα σέρβικα. Σ' εμάς υπάρχει και άλλη μία δυσκολία για τη μελέτη της Ελληνικής Λογοτεχνίας, επειδή δεν υπάρχουν ελληνικά βιβλία στις βιβλιοθήκες μας. Το ποίημα αυτό, λόγω χάριν, δεν βρίσκεται καν στη γερμανική επιλογή Suhrkamp-Verlag από το έτος 1979. (Μπορώ να μιλάω μόνο βασιζόμενη στα βιβλία και εκδόσεις που έχω προσωπικά, που βέβαια δεν είναι αρκετό.) Δεν υπάρχει ούτε στην αγγλική επιλογή του Kimon Friar *The Sovereign Sun* από το 1974. Την αγγλική μετάφραση βρήκα

⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, (1972) II 503.

⁸ Cf. Το Βήμα, 22.3.1998, Νέες Εποχές, καθώς και το κείμενο του στην *Εισαγωγή στην ποίηση του Ελύτη*. Επιμέλεια Mario Vitti, Ηράκλειο, 1999, 381-400.

μόνο στο βιβλίο *Six poets of Modern Greece* των E. Keeley – Ph. Sherrard, όπου αυτοί λένε:

And they stone us and say
That we walk with our heads in the clouds.⁹

Οχτώ λέξεις οπωσδήποτε είναι υπερβολικά μακρά περιγραφή για τη μονολεκτική έκφραση *αεροβάτες*. Παράλληλα, η ελληνική αυτή λέξη μπορεί να γίνει αντιληπτή και σαν επιφώνημα εκείνων πού μας πετροβολούν. Με μια ολόκληρη πρόταση αυτό οπωσδήποτε δεν επιτυγχάνεται, παρόλο που η ίδια σημασιολογικά κατά το μάλλον ή ήττον καλύπτει το νόημα του στίχου, όπως τον βιώνω εγώ δηλαδή, ότι δεν είναι μόνο το κεφάλι μας στα σύννεφα. Εμείς το μεταφράσαμε: „sanjari u oblacima“ (ονειροπαρμένοι στα σύννεφα), που βλέπω τον τελευταίο καιρό ότι είναι ή πιο κοντινή έννοια με τις εξηγήσεις των δύο μαγάλων λεξικών του Γιώργου Μπαμπινιώτη και του Κέντρου Θεσσαλονίκης.

Παρόλα αυτά, οι δικοί μας *ονειροπαρμένοι στα σύννεφα* είναι μόνο μεταφορική σημασία. Η πρωταρχική σημασιολογική απόχρωση είναι «εκείνοι που περπατούν στον αέρα» δηλαδή «στον ουρανό», και αντιπροσωπεύει μετάφραση-προσαρμογή των μεταγενεστέρων εκφράσεων *οἴρανοβατέω* και *οἴρανοβάμων*, εκφράσεις που με την ίδια έννοια χρησιμοποιούνται και στην ελληνική αστρολογική βιβλιογραφία του 2^{ου} αιώνα μ.Χ, αλλά και στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο του 4^{ου} αιώνα. Αυτό είναι η ποιητική παραλλαγή του Ελύτη του φαντασιοκόπου ή φαντασιόπληκτου, την οποία ψάχνει, τρόπος του λέγειν, ολόκληρη η σύγχρονη ελληνική ποίηση, από τον εθνικό ποιητή Διονύσιο Σολωμό στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μέσω του ενεργού ονειροπόλου του Παλαμά από τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* μέχρι τον *Αλαφροϊσκίωτο* του Σικελιανού από το ομώνυμο ποίημά του των νεανικών του χρόνων.

Ο τίτλος του Σικελιανού *Αλαφροϊσκίωτος* ήταν μη μεταφράσιμος, και χρησιμοποίησα την περίπου ανάλογη σέρβικη λέξη *Vilenjak*: άνθρωπος ο οποίος είναι σε κάποια μεταφυσική σχέση με νεράιδες και υπερφυσικές δυνάμεις (vile). Πιστεύω ότι μια τέτοια μεταφραστική αρχή είναι αποδεκτή με την έννοια του Νάσου Βαγενά αναφερόμενος στον Βαλερύ «Η ιδανική μετάφραση, λέει ο Βαλερύ, είναι εκείνη που με διαφορετικά μέσα δίνει ανάλογα αποτελέσματα». Και ο Βαγενάς καταλήγει: «Ο

⁹ *Six Poets of Modern Greece*. Chosen, translated and introduced by Edmund Keeley and Philip Sherrard, Thames and Hudson, 1960, p. 166.

ορισμός αυτός εκφράζει ακριβέστερα από κάθε άλλο το πραγματικό νόημα της μετάφρασης».¹⁰

Με μερικά παραδείγματα ήθελα να δείξω πώς μεταφράσαμε τον Ελύτη στα σέρβικα, ο οποίος μετά έγινε μέρος της σερβικής ποίησης και του σέρβικου λυρισμού, καθώς και με ποιον τρόπο, κατά τη γνώμη μου, μπορούμε να σκεπτόμαστε για τον ποιητικό λόγο, ως μέρος της γενικής ποιητικής δημιουργίας ενός ποιητή.

Πρέπει να ομολογήσω ότι στην αρχή είχα κάποια αντίσταση ως προς την ανάγνωση της ποίησης του Ελύτη, ο οποίος κατ'έμέ είναι ο πιο δύσκολος Έλληνας ποιητής για μετάφραση, παρόλο που μέχρι στιγμής έχω παρουσιάσει σχεδόν 70 συγγραφείς στα σέρβικα. Και όπως προσωπικά ποτέ δεν είχα προτιμήσεις προς τους Σέρβους ποιητές του Σουρεαλισμού (εκτός από μερικά ποιήματα, π.χ. το «Zarni vlač» του Ντούσαν Μάτιτς), ούτε μαγάλη κατανόηση για την αυτόματη γραφή, αυτό με απωθούσε και από τα σουρεαλιστικά στοιχεία του Ελύτη. Όμως, κάποιες άλλες γραμμές της ποίησής του, το μεσογειακό πνεύμα, το φως και η λευτεριά, η χαρά και η γιορταστική άποψη της ζωής, εξαφάνισε εντελώς την αρχική μου αυτή αντίσταση.

Βρήκα αληθινό ποιητικό πλούτο τον οποίο κατάλαβα.

Μπορώ ίσως να αναφέρω μερικά πράγματα.

Με εξαιρετικό σεβασμό διάβαζα το βιβλίο του Ελύτη *Τα ετεροθαλή*, με τα ποιήματα που είχαν παραληφθεί στα προηγούμενα βιβλία του. Αυτό είναι ένα *ετερογενές ποιητικό βιβλίο*, επειδή ο Ελύτης έχει εμπιστοσύνη σε κάθε *μεμονωμένο ποίημα*, γυρίζοντάς μας έτσι στην αρχαία παράδοση. Διότι για τα περισσότερα αρχαία λυρικά ποιήματα, όχι μόνο δεν ξέρουμε πώς ήταν τα βιβλία ποίησης, αλλά σε πολλές περιπτώσεις δεν ξέρουμε ούτε ολόκληρο το ποίημα, και όμως εδώ και αιώνες απολαμβάνουμε τους ανεπαρκείς και μισοτελειωμένους στίχους.

Το άλλο πράγμα είναι ή μεταφυσική του φωτός, και η εξιδανίκευση της εορταστικής αθωότητας, αυτό που τόσο λείπει στον καιρό μας, κατά τα λόγια του Ελύτη. Με τον χαρακτηρισμό αυτό της ποίησης του Ελύτη, έχω συγκρίνει το βιβλίο ποίησης *Vidovnica* του σύγχρονου επιφανούς Σέρβου ποιητή και του φίλου μου Μίοντραγκ Πάβλοβιτς.

Ειδικό αντικείμενο της συγκριτικής μου μελέτης της σερβικής και του Ελύτη ονομασιολογίας είναι για το βιβλίο *Μαρία Νεφέλη*, λόγω της σημασίας της λέξης

¹⁰ Βλ. Νάσος Βαγενάς, *Προϋποθέσεις της «Δεύτερης γραφής»*, Εισαγωγή στην ποίηση του Ελύτη, 1999, σελ. 209.

nebo στα σέρβικα, καταγωγής από την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, όπως και η *νεφέλη*, και η λατινική *nebula*, γερμανική *Nebel*, και Χεττιτική λέξη *nebiš* «νεφέλη». Είναι παλιά περισσότερο από 4000 χρόνια. Έτσι η έννοια του Ελύτη «η άλλη όψη τ' ουρανού» διαλεκτικά ενώνεται με την σκοτεινή πλευρά της ζωής που είναι εκφρασμένη στο στίχο του Κάλβου «καί με φώς καί με θάνατο» στον κύκλο των ποιημάτων του Ελύτη «Ο μικρός ναυτίλος».

Αυτή η σύνθετη ποίηση, γεμάτη φως και σοφία, χαρά και λογισμό βρήκε μεγάλη απήχηση στους Σέρβους αναγνώστες, δυστυχώς όμως, οι μεταφράσεις δεν επεκτάθηκαν σε όλα τα μεταγενέστερα βιβλία του Ελύτη. Επίσης, και *Το Άξιον εστί* δεν έχει ολοκληρωμένα παρουσιαστεί, παρά εν μέρει.¹¹

Στο Συμπόσιο του Αιγαίου στην Κω το 1982 ανακοίνωσα την εργασία μου στα ελληνικά *Η χαραυγή του Αιγαίου και ο Οδυσσέας Ελύτης. Προσωπικά βιώματα και ποίηση*, η οποία δυστυχώς ποτέ δεν εκδόθηκε.

Στην αρχή είπα ότι ο Ελύτης δεν ήταν γνωστός στους Σέρβους αναγνώστες μέχρι τη δεκαετία το 70. Αργότερα φάνηκε ότι αυτό δεν ήταν απόλυτα σωστό, διότι ο Ίβαν Γκατζάνσκι διαπίστωσε ότι η μεγάλη Σερβίδα συγγραφέας Ισιδώρα Σέκουλιτς είχε παρατηρήσει τον μεγαλοφυή νέο ποιητή όταν δημοσίευσε το *Άσμα Ηρωικό και Πένθιμο για τον χαμένο Ανθυπολοχαγό της Αλβανίας*, και μεταφράζει από τα αγγλικά κάποιους στίχους¹² του, αλλά δεν θυμόταν το όνομά του ποιήτη.

Την τελευταία παρουσίαση της ποίησης του Ελύτη πραγματοποιήσαμε με το βιβλίο *Οκτώ έλληνες ποιητές* το 1996 για το οποίο ο Ελύτης μας έστειλε έγγραφη επιδοκιμασία. Ίσως αυτό να είναι ένα από τα τελευταία πράγματα που έγραψε. Το δίγλωσσο αυτό βιβλίο περιέλαβε τους ποιητές Καβάφη, Σεφέρη, Εγγονόπουλο, Ρίτσο, Σαχτούρη, Ελύτη, Αναγνωστάκη και Πατρίκιο.¹³

¹¹ Στο βιβλίο μας από το 1980 είναι μεταφρασμένα τρία ποιήματα, ενώ η Σ. Σλάπσac μετάφρασε πολύ καλά περίπου τριάντα στίχους σε κείμενο που αναφέρεται στον Ελύτη (*Savremenik* 1-2, 1980, 122-125) δυστυχώς όμως δεν συνέχισε παρακάτω να δημοσιεύει μεταφράσεις.

¹² Οι στίχοι από το Δ', σελ. 15.

¹³ Η μόνη δεύτερη μετάφραση του Ελύτη σε μορφή βιβλίου έκανε την εμφάνισή της το 1980 στο Κρούσεβατς (εκδ. Bagdala, σελ. 51). Οι μεταφραστές της εκλογής με 12 ποιήματα, που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «*Η Γέννηση του τοπίου*», ήταν η Vukosava Stevonić και ο Radivoj Pešić, ο οποίος έγραψε και τον Πρόλογο (σελ. 7-10) με τίτλο *Η απολογία του απείρου του Ελύτη*.

Ο Ελύτης εκπροσωπείται επίσης και στη δίτομη ανθολογία *Σύγχρονη Παγκόσμια Ποίηση* (Έκδοση Σύγχρονοι Ξένοι Ποιητές), την επιμέλεια της οποίας είχε αναλάβει για τον εκδοτικό οίκο

Το παλιό λατινικό απόφθεγμα *Inter arma tacent Musae* αποδείχτηκε ανακριβές, διότι το ογκώδες αυτό ποιητικό βιβλίο (329 σελίδες) γνώρισε σε λιγότερο από δύο χρόνια και δεύτερη έκδοση και τιμήθηκε με το σημαντικό βραβείο «Laza Kostić». Ο Ελύτης έχει οριστικά γίνει Σέρβος ποιητής.

Prosveta (Βελιγράδι) έτος 1983 ο γνωστός Σέρβος ποιητής και ο φίλος μου Raša Livada. Σε δική μου μετάφραση εκπροσωπούνται σ' αυτήν οι ποιητές Σεφέρης, Ρίτσος, Ελύτης και Αναγνωστάκης.